

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

ГОЛОБОРОДЬКО Валентина Михайлівна

ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

М. І. ПИРОГОВА В УКРАЇНІ

/серпень 1856 - квітень 1866 рр. /

Спеціальність 07.00.01 - історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

Київ - 1996

Дисертацією є рукопис.

Дисертація виконана на кафедрі українознавства
Уманського державного педагогічного інституту
ім. П. Г. Тичини

Науковий керівник - кандидат історичних наук,
доцент Кузнець Т. В.

Офіційні опоненти - доктор історичних наук,
професор Катренко А. М.

- кандидат історичних наук,
доцент Тараненко М. М.

Провідна організація - Національний технічний
університет України "КПІ"

Захист відбудеться "18" вересня 1996 року
о "10" годині на засіданні Спеціалізованої вченої
ради. К. 01. 01. 38. по присудженню наукового ступеня
кандидата історичних наук в Київському університеті
ім. Тараса Шевченка за адресою: 252017, м. Київ,
вул. Володимирська, 60, аудиторія 349.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій
бібліотеці Київського університету ім. Тараса Шевченка
/вул. Володимирська, 58/.

Автореферат розісланий "10" серпня 1996 року

Вчений секретар Спеціалізованої
ради, кандидат історичних наук,

доцент

О. П. Гончаров

Актуальність теми

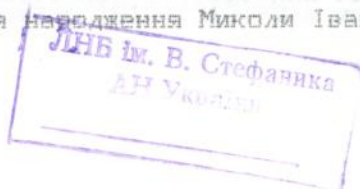
У сьогоднішній історичній науці прийшла з певними прогалинами. Особливо це стосується знань про життя і долю видатних історичних постатей України. Майже кожне ім'я великого реєстру видатних українських патріотів, політиків, полководців або оточене намудом міфів, або висвітлене однобоко, тенденційно і неповно. Та поступальний рух у напрямку ліквідації прогалин у власній історичній свідомості в сучасних умовах духовного оновлення нашого суспільства неминуче веде до необхідності звернення до витоків культури українського народу, його історичного досвіду, до практичної діяльності визначних суспільно-громадських діячів, кращих представників передової української інтелігенції. До них, безперечно, належить і Микола Іванович Пирогов.

Правдиве відтворення ролі останньої на шляху до національного та духовного відродження неможливе без звернення до цієї непересічної особистості, її громадсько-просвітницької, реформаторської діяльності на теренах вітчизняної історії.

М.І. Пирогов /1810-1881/, який належав до прогресивної інтелігенції XIX століття, був не тільки геніальним лікарем-хірургом і вченим-медиком, а й видатним педагогом-просвітелем та громадським діячем свого часу.

М.І. Пирогов - гордість світової науки і освітянства, зразок вірного служіння Батьківщині... Все його свідоме життя позначене піонерськими й сподвижницькими ідеями та ініціативами/1/.

1. Кучма Л. Часникам та гостям Пироговських читань з нагоди 185-річчя від дня народження Миколи Івановича Пирогова.-К., 1995.

Нині, в епоху переходу від класових мірок в оцінці історичних подій до загальнолюдських цінностей, варто дослідити постать М.І.Пирогова на тлі української історії, виразивши діяння великого гуманіста XIX століття на царині українства, доповнивши і протиставивши певній недосцінці та різного роду спрощенням історичного змісту і значення його праці у створенні духовного спадку нашого народу.

Стан наукової розробки проблеми

При підготовці дисертації враховано ступінь дослідження цієї проблеми, який свідчить, що життя, науковий доробок та багатогранна діяльність М.І.Пирогова вивчаються і використовуються біографами, істориками та іншими вченими-дослідниками ось уже понад 150 років, а бібліографія досліджень нараховує понад 3000 назв.

Перші дослідження про М.І.Пирогова почали з'являтися ще за його життя і носили загальний характер, розкриваючи його діяльність як вченого, лікаря-хірурга, громадського діяча та педагога. Серед них заслуговує на увагу робота, виконана його першим біографом, почесним лейб-медиком Й.В. Бертенсоном/1/, який був знайомий з ним ще з часів франко-пруської /1870/ та російсько-турецької /1877-1878/ воєн. Основом для написання прислужилися також листи, надіслані йому М.І.Пироговим протягом 1880-1881рр. Трохи пізніше, в 1893 році, світ побачив короткий біографічний нарис, складений

1. Бертенсон Й.В. Н.И.Пирогов: Очерк его общественной деятельности как профессора, врача-хирурга, писателя и педагога /с 24мая 1831г. по 24 мая 1881г./.-СПб.,1881.

Ю.Г. Малисом/1/, та серія невеликих біографічних розвідок, зроблених на початку XX століття А.Афонським, В.Острогорським, О.Шингарьовим/2/. Робота останнього становить собою хоч і короткий, але послідовний опис життя та діяльності М.І.Пирогова, в якому викладена сутність його суспільно-політичних та філософських /виходячи з тогочасних умов і критеріїв/ поглядів великого гуманіста, і який присвячений його 100-річному ювілею від дня народження. Цій же даті була присвячена і "наскрізь ідеалістична, - за словами проф. Красновського/3/, - монографія" дослідниці В.Волкович /4/. Автор зробила спробу розкрити педагогічні ідеї М.І. Пирогова "крізь призму минулого", з'ясовуючи значення діяльності останнього як "універсально-національного педагога"/5/, проаналізувати його педагогічну систему та роль в історії російської педагогіки.

1. Малис Ю.Г. Н.И.Пирогов его жизнь и научно-общественная деятельность. -СПб., 1893.
2. Афонский А.П. Николай Иванович Пирогов, его жизнь и педагогическая проповедь. -М., 1911; Острогорский В. Николай Иванович Пирогов// Русские педагогические деятели. -М., 1909. -С.5-32; Шингарев А.И. Жизнь и деятельность Николая Ивановича Пирогова. -СПб., 1911.
3. Красновский А.А. Педагогические идеи Н.И.Пирогова. -М., 1949. -С.183.
4. Волкович В.А. Друг человечества Н.И.Пирогов. К столетию со дня рождения, 13 ноября 1810-1910. -2-е изд. -СПб., 1910.
5. Там же. -С.2.

Цікавими щодо змісту і висвітлення окремих аспектів діяльності М.І.Пирогова в так званій "дореволюційній" період стала поява декількох збірників із зміщеними в них промовами П.Каптерєва, О.Чебишевої-Дмитрієвої, С.Золотарьова, П.Кабардіна, О.Новикова, П.Мегорського, А.Спаського, М.Херлоса, які характеризували його як лікаря-хірурга, педагога-реформатора, громадського діяча, просто людину/1/.

Окремими виданнями в цей час вийшли і збілеїні промови М.Батчува/1907/, М.Попруженка/1911/, С.Вілінського/1911/, що розкривали сутність і зміст діяльності М.І.Пирогова в одеський період. Таким чином, оглядаючи дослідження, що були зроблені про М.І.Пирогова в "дореволюційні часи", варто підкреслити, що виконані вони у поверхнево-інформаційному плані і просто дають загальну характеристику особі М.І.Пирогова, його заслугам як медика-хірурга, а також педагога-реформатора російської педагогічної науки та шкільної освіти. Значно менше матеріалів і публікацій стосувались його громадської діяльності та останнього, "вишенського", періоду життя.

30-50-і роки представлені кількома працями загальнобіографічного плану, зокрема С.Я. Штрайха, О.В. Козирєва,

1. Современное значение педагогических идей Н.И.Пирогова. - СПб, 1911; Н.И.Пирогов. Хирург, педагог и общественный деятель. - Екатеринбург, 1911; Сборник в честь Н.И.Пирогова/Под ред. Е.А.Боброва. - Варшава, 1912.

О.М.Максименкова, В.З.Смирнова/1/. Серед вказаних досліджень цікавими щодо змісту і викладу матеріалу, а також використання документальної бази в роботі О.Максименкова. В 60-х роках найбільш вдалими були науково-біографічний нарис про М.І.Пирогова А.М.Геселевича та Є.І.Смирнова/2/.

Загальною характерною рисою вказаних досліджень було те, що їх автори глибоко не вникали, а деякі й зовсім не торкалися його громадської діяльності в Україні, фрагментарно висвітлювали окремі періоди життя, зокрема, коли М.І.Пирогов виконував обов'язки мирового посередника, керівника інституту молодих вчених по підготовці їх до професорського звання за кордоном та ін. Загалом, недолік праць цього періоду один і той же: вони писалися в несприятливий час, з поправкою на панівну ідеологію, іншими словами, з так званих "класових", "марксистсько-ленінських позицій". Автори нерідко і

1. Штрайх С.Я. Н.И.Пирогов.-М.,1933; Штрайх С.Я. Николай Иванович Пирогов. -М., 1949; Козырев А.В. Н.И. Пирогов. 1810-1881.- Ставрополь, 1948; Максименков А.Н. Николай Иванович Пирогов: Жизнь и деятельность /основные черты/.-Л.,1956; Максименков А.Н. Николай Иванович Пирогов: Его жизнь и встречи в портретах и иллюстрациях.-Л., 1961. Смирнов В.З. Жизнь и педагогическая деятельность Н.И.Пирогова /1810-1881/ //Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. -М., 1952.-С.7-51; Смирнов В.З. Жизнь и педагогическая деятельность Н.И.Пирогова /1810-1881/ //Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. -М.,1953.-С.5-44.
2. Геселевич А.М., Смирнов Е.И. Николай Иванович Пирогов: Научно-биографический очерк.-М., 1960.

вельми охоче послуговувалися вже готовими штампами, політизованими оцінками, що не зовсім личило науковим дослідженням. Це, в першу чергу, стосується вказаної вище роботи С.Я.Штрайха та роботи І.Ушаренка/1/.

З певним "відбитком" слідів "класових позицій" з'являлись в кінці 40-х - середині 50-х років і спеціальні дослідження педагогічних ідей та суспільно-педагогічної діяльності великого гуманіста. Це, зокрема, праці А.А.Красновського та Ш.К. Сіхарулідзе/2/.

Не дивлячись на те, що у книзі професора Красновського М.І.Пірогов звинувачувався в "обмеженому лібералізмі", ця праця на той час була найбільш фундаментальним дослідженням про М.І.Пірогова як педагога. Щодо роботи Ш.Сіхарулідзе, то вона вигідно відрізнялась від попередніх досліджень як за своєю структурою, так, в певній мірі, і за змістом, бо автор широко залучив архівні матеріали, зокрема, по київському періоду діяльності М.І.Пірогова. В роботі наявна спроба "в світлі нових вимог" показати роль і значення його як представника прогресивної педагогічної думки минулого століття, його вплив на передових учителів Київського навчального округу.

1. Ушаренко И.П. Пирогов /биографический очерк/. -Л., 1940.
2. Красновский А.А. Педагогические идеи Н.И.Пирогова. -М., 1949; Сихарулидзе Ш.К. Общественно-педагогическая деятельность великого русского ученого Н.И.Пирогова /Под. ред. Н.М. Скробова и М.И. Пыльнева. -Тбилиси, 1955.

До останніх публікацій стосовно педагогічної, просвітницької та організаційної діяльності М.І.Пирогова в галузі народної освіти можна віднести вступну статтю та коментарі О.Алексюка та Г.Савенюк, які були підготовлені ними до Вибраних педагогічних творів М.І.Пирогова /Київ,1985/, праць В.П.Чорного /Науково-педагогічна діяльність М.І.Пирогова.-К., 1990/ та колективну роботу П.А.Кланци, Г.С.Собчук, К.І.Кульчицького, що присвячена життю та діяльності М.І.Пирогова у Вишні після відставки /К.,1981/.

Найбільшу групу повідомлень та наукових розвідок складають невеликі за розміром публікації, що друкувалися і друкуються в численних часописах, збірниках та періодичній пресі. Їх кількість надзвичайно велика і різноманітна, але і за глибиною змісту вони теж різні. Чимало з них були підготовлені до пам'ятних та ювілейних дат/1/, а тому носять загальний характер, інша частина, враховуючи певну направленість часопису, в якому друкувалась дана публікація, відображала якусь одну із граней багатопланової діяльності М.І.Пирогова/2/, третя - розповідала про пошукові успіхи їх авторів, вводила в науковий обіг раніше невідомі документи та матеріали /Барабой А.З., Белкін М.С., Дейнека І.Я./.

Серед останніх публікацій, що з'явилися в 90-ті роки у вітчизняних та ближнього зарубіжжя часописах, можна наз-

1. /Бакулев А.Н., Батуев В.Д., Іващенко В.І. Каган С.С., Киранов Ів., Новікова М.В., Рябов Г.З., Страшун І.Д., Арсенєв А.М./
2. /Грачов А.І., Козіна Т.М., Кравцов Д.Є., Кравченко О.Г., Рябов Г.З., Савенюк Г.Г./

вати статті Л.Галицького, М. Тростогон, В. Федорова, І. Юдіна/1/, а з останніх газетних публікацій - К. Кульчицького та Є.Мазурика/2/. Всі вони присвячені періоду життя та діяльності М.І.Пирогова в Україні, а підняті в них питання ще раз показують зростаючий інтерес до непересічної особистості М.І.Пирогова, його ролі у формуванні багатого духовного спадку українського народу. Причому, в більшості з них робляться спроби здолати застарілі підходи і штампи стосовно оцінки його багатогранної 25-річної діяльності на українській царині, не уникаючи при цьому дискусійності певних питань.

Таким чином, оглядаючи та аналізуючи широкую історіографію про М.І. Пирогова, створену на протязі більше півтора століття, і відзначаючи її великі досягнення, не можна не побачити і її недоліків: фактично відсутні праці, які б у більш повному обсязі та широкому взаємозв'язку характеризували багатопланову сподвижницьку діяльність вченого-медика,

1. Тростогон М.А., Компанец Е.И., Рожковский Ц.И., Тростогон А.М. Общественная деятельность Н.И.Пирогова на Подолье// V объединенная науч.-мет.тех. конф.-Винница, 1987.-С.14-16; Федоров В.Д. Н.И.Пирогов - "чудесный доктор" //Хирургия.- 1993.-№10.-С.6-16; Галицький Л.І. Україна і діяльність М.І.Пирогова //Українська ідейна спадщина у викладанні гуманітарних наук.-Дніпропетровськ, 1992.- С.56-59.
2. Кульчицький К.І. Микола Пирогов: дивовижні сюжети життя //Медична газета України.- 1994.-№24/25/.-Липень.-С.6; Кульчицький К.І. Микола Пирогов: дивовижні уроки життя Бути людиною //Медична газета України.-1994.-№42/43/.-Грудень.- С.10; Мазурик Євген. Микола Пирогов у Кам'яниці //Медична газета України.-1995.-№31 /77/.-Вересень.- С.14.

педагога-адміністратора та громадського діяча в Україні, хоча цей час, як вважає чимало дослідників, був найбільш плідним і значним в житті М.І.Пирогова, а особливо його перше десятиліття - 1856-1866рр. Саме тут формувались його педагогічні погляди, саме тут його ідеал щастя, що ґрунтувався на початках євангелійської любові до ближнього, знаходив вираження в медичній та педагогічній практиці. Саме на терені України ідеї християнського благодійництва знаходили втілення в подвижницькій праці на благо народу. Саме тут, сприяючи процесу демократизації освіти, М.І. Пирогов висловив про-никнуту гуманізмом позицію, щоб "відкрити вхід до університету навстіж усім громадянам, усім членам суспільства..." /1/.

Все зазначене вище уможливило висновок про те, що не всі грані і періоди діяльності М.І.Пирогова в Україні висвітлені достатньо глибоко/2/, і переконливо доводить необхідність подальшого історичного наукового дослідження та аналізу його громадсько-просвітницької діяльності.

З урахуванням наукової актуальності проблеми, стану її розробки, практичної значимості визначені тема і конкретні завдання дисертаційного дослідження.

1. Центральний державний історичний архів України /далі ЦДІА України/.- Ф.707, оп.25,1859, спр.51, Арк. 12-13.

2. Барабой А.Э. О причинах увольнения Н.И.Пирогова с поста попечителя Киевского учебного округа //История СССР.-1959.-№5.-С.106.

Кульчицкий К.И., Кланца П.А.,Собчук Г.С. Н.И.Пирогов в усадьбе Вишня. -К.,1981.-С.38; Серебrenников А.Б. Н.И. Пирогов в Гейдельберге [1862-1866] //Клиническая медицина.-1987.-Т.65.-№4.-С.148.

Об'єктом дослідження в даній дисертації виступає багатопланова громадська та просвітницька діяльність великого гуманіста XIX століття М.І.Пирогова в роки життя і діяльності на адміністративних посадах в Україні та за кордоном.

Хронологічні рамки дослідження обумовлені прагненням розглянути найбільш плідний десятилітній період діяльності М.І. Пирогова, починаючи з вересня 1856 року, коли він був призначений попечителем Одеського навчального округу, і закінчуючи червнем 1866 року, коли був звільнений з державної служби.

Метою дисертаційного дослідження є громадсько-просвітницька діяльність М.І.Пирогова періоду, коли він перебував в Україні, обіймаючи посади попечителя Одеського та Київського навчальних округів, а також виконував обов'язки мирового посередника та керівника і організатора по підготовці молодих професорів за кордоном.

Не претендуючи на вичерпне висвітлення проблеми, автор прагне розв'язати такі дослідницькі завдання:

- на основі аналізу публікацій минулих років, архівних матеріалів та епістолярної спадщини М.І.Пирогова показати гуманістичний, просвітницький, реформаторський характер діяльності вченого на тлі української історії середини XIX століття;
- визначити головні напрямки реалізації М.І.Пироговим своїх гуманістично-просвітницьких ідей в Одеському та Київському навчальних округах;
- показати роль і місце М.І.Пирогова у становленні української інтелігенції в середині XIX століття, української науки, культури, університетської та вищої медичної освіти;
- з'ясувати основні напрямки його громадської подвижницької

діяльності на теренах України;

- ввести до наукового обігу маловідомі та невідомі факти про М.І.Пирогова.

Результати, що одержані автором в процесі вирішення дослідницьких завдань, виносяться на захист:

- діяльність М.І.Пирогова є підтвердженням того, що за певних умов видатна особа може прискорити процес прогресивного руху об'єктивного суспільно-історичного розвитку;

- тільки в 60-х роках XIX століття, в період піднесення суспільно-політичного руху, стало можливим формування гуманістичного, просвітницького, реформаторського характеру діяльності М.І.Пирогова;

- саме в період перебування М.І.Пирогова в Україні, коли він обіймав посади попечителя Одеського та Київського навчальних округів, найбільш плідною була його громадсько-просвітницька діяльність;

- гуманістична, просвітницька діяльність М.І.Пирогова сприяла становленню цілої плеяди української інтелігенції, послаблювала гніт російського самодержавства на українську культуру в цілому і утверджувала демократичні засади в системі університетської та вищої медичної освіти;

- будучи керівником та організатором підготовки молодих професорів за кордоном, М.І. Пирогов закладав основи демократизму і гуманізму в науці пореформеного періоду;

- саме М.І.Пирогову вдалося надати поступального руху в справі поширення освіти в Південноукраїнських землях, залучити кращі наукові сили до вивчення історичного минулого краю, закласти основу для відкриття Одеського університету;

Світоглядною основою дослідження є загальнотеоретичні принципи соціально-історичного пізнання, що спираються на

науковість, конкретність істини, орієнтацію на загально-людські цінності та нові підходи до аналізу суспільних явищ і процесів, оцінку ролі і місця в них історичної особи.

При написанні роботи використані соціально-історичні методи дослідження: ретроспективний, періодизації, порівняльний, біографічний та проблемно-хронологічний. Саме останній, проблемно-хронологічний, є в нашому дисертаційному дослідженні основним. Джерельну базу дослідження складає весь загальний документів стосовно життя, діяльності і наукового спадку М.І.Пирогова, які варто класифікувати на кілька груп. Основу з них складають опубліковані в різні часи праці М.І.Пирогова, що стосуються даної теми дослідження/1/, зібрання літературних та літературно-педагогічних статей /2/, багато епістолярна спадщина М.І.Пирогова та друковані ним періодичні видання/3/.

Другу групу джерел складає література про М.І. Пирогова. Це, в першу чергу, науково-біографічні нариси, статті та розділи книг, а також спогади, урочисті промови, доповіді та художньо-публіцистична література.

Третю групу складають багаточисельні матеріали періодичної преси /автором опрацьовано 82 журнальних та газетних видань/, що містять великий об'єм інформації про М.І.Пирогова.

1. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения.-М.,1985.
2. Пирогов Н.И. Собрание литературных статей /Ред. "Одесского Весника" А.Богдановский, А.Георгиевский.-Одесса,1858; Пирогов Н.И. Собрание литературно-педагогических статей, вышедших в управление его Киевским учебным округом /1858-1861/.-К., 1861.
3. Циркуляры по управлению Киевским учебным округом.-К., 1858-1861гг.

Вони в поєднанні з першими двома групами джерел дають можливість досліднику створити загальне історичне полотно громадсько-просвітницької діяльності М.І.Пирогова в Україні.

Четверту групу джерел складають документи та матеріали, що знаходяться у фондах архівних установ України. Нами опрацьовано 18 фондів цих архівів, зокрема Центрального державного історичного архіву України /ЦДІА України. -Ф.442; 707/, Державного архіву м.Києва /ф.16/, Державного архіву Вінницької області /ДАВО.-Ф.1,6,8,42,44,45,93,153,333/. Інституту рукописів Центральної наукової бібліотеки ім.В.І.Вернадського НАН України, а також експонати та документи музею-садиби М.І.Пирогова у м.Вінниці.

Архівні документи і матеріали умовно можна поділити на три групи. До першої з них слід віднести листування М.І.Пирогова як адміністратора з офіційними державними установами та особами, коли він виконував обов'язки попечителя двох навчальних округів /1858-1861рр./, звіти, циркулярні розпорядження, чернетки доповідних записок, що направлялись до міністерства народної освіти та інших державних установ, протоколи засідань Ради попечителя, які свідчать про невичерпну енергію, педагогічну принциповість, з якою він виконував свої обов'язки.

Другу групу архівних джерел складають документи і матеріали, які розкривають активну громадсько-просвітницьку діяльність М.І. Пирогова, відтворюють ту складність умов, в яких доводилось реформатору - Пирогову діяти. Зокрема, це стосується багаточисленних прохань, адресованих міністру народної освіти та генерал-губернатору стосовно клопотань про відкриття недільних шкіл, бібліотек, лекторіїв, кабінетів, педагогічних семінарій, дружованих органів діяльності това-

риств та М.І.Пирогова на посаді мирового посередника /1861-1862рр./ . Цінність багатьох документів також в тому, що вони є авторграфами.

Матеріали жандармсько-поліційних установ складають третю групу архівних джерел. В основному, це скарги-доноси одеського та київського генерал-губернаторів на М.І.Пирогова, адресовані начальнику III відділу, міністру народної освіти та міністру внутрішніх справ; відношення, матеріали розслідувань, які стосуються діяльності М.І.Пирогова як голови цензурного комітету навчальних округів.

Відносно стану вивчення архівних джерел слід зазначити, що вони в певній мірі досліджені, але значна кількість їх мало відома широкому загалу. Так, частина документів, що стосується діяльності М.І.Пирогова в Одесі, була опублікована М.Г.Попруженком та І.Я.Дейнеком/1/. Частина документів, які відображають Київський період його діяльності /1858-1861рр./, опубліковані у збірнику "Суспільно-політичний рух на Україні в 1856-1862рр."/2/, проаналізовані в публікації

1. Попруженко М.Г. Памяти вице-президента Императорского Одесского Общества Истории и Древностей Н.И.Пирогова.-Одесса, 1910; Дейнека И.Я. О медицинской деятельности Н.И.Пирогова во время пребывания его в должности попечителя Одесского учебного округа //Новый хирургический архив.-1956.-№6.-С.40-45; Дейнека И.Я. Н.И.Пирогов - борец за прогрессивно-научное направление печати //Весник хирургии им.И.И. Грекова.-1961.-Т.86.-№6.-С.127-135.

2. Суспільно-політичний рух на Україні в 1856-1862рр. Зб. документів і матеріалів: У 2 т.-К., 1963.-Т.1.-С.41-42.

А.З.Барабой, використані в роботах Р.П.Іванової, Л.В.Шевченко, В.С.Шандри, О.Г.Кравченко, а також досліджені Ш.К.Сихарулідзе/1/.

Крім використання вище зазначених документів, нами знайдено в Інституті рукописів ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України нові матеріали епістолярного характеру,* які доповнюють характеристику М.І.Пирогова як гуманіста, просвітителя, адміністратора, реформатора/2/, попечителя, що турбувався не лише про реформування освіти в краї, але й опікувався проблемами матеріального забезпечення учителів всіх ланок

1. Барабой А.З. О причинах увольнения Н.И.Пирогова... С.106-113; Іванова Р.П. Роль М.І. Пирогова у суспільно-політичному русі на Україні в 60-х роках ХІХст. //Український історичний журнал. -1983. -N12.-С.76-84; Шевченко Л.В. М.І. Пирогов і Київський університет //Вісник Київського університету.-1975.-С.51-57.-/Серія історії; N17//; Шевченко Л.В. Архівні джерела про педагогічну діяльність видатного російського вченого М.І. Пирогова //Архіви України.-1976.-N3.-С.65-70; Шандра В.С. Письма Н.И.Пирогова в ЦГИА УССР в г.Киеве//Советские архивы.-1984.-N6.-С.60-62; Кравченко О.Г. Роль Киевского университета в развитии просвещения в Киевском учебном округе/ Дис... канд.пед.наук,-К.,1954; Сихарулідзе Ш.К. Общественно-педагогическая деятельность великого русского ученого Н.И.Пирогова.-Тбилиси, 1955.

* Матеріали цих фондів, що стосуються особи М.І.Пирогова, використовуються вперше.

2. Інститут рукописів ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України.-Ф.ІІІ, N3662; Ф.І, 49259 /Архів Житоцького Г.П./.

шкільної освіти, викладачів та професорів університету/1/.

Цінні відомості про М.І.Пирогова містять спогади видатних вчених, лікарів, педагогів, письменників та суспільно-політичних діячів, що були знайомі або співпрацювали з М.І. Пироговим - І.І.Мечнікова, О.О.Потебні, М.П.Драгоманова, К.Д.Ушинського, В.Караваєва, В.Іконнікова, Л.Модзалевського, М.Скляфосовського, М.Бурденка, О.Герцена та інших.

Особливу групу джерел становлять документи, статистичні збірники та довідники відомчого походження, а також звітна документація та витяги з окремих звітів, які дають можливість не лише схарактеризувати стан освіти в Україні на час перебування М.І.Пирогова на службі у містерстві народної освіти, але й прослідкувати сутність та напрямки його реформаторської, просвітницької діяльності.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що дана проблема в такій її постановці ще не була об'єктом дослідження.

Елементом новизни є те, що в науковий обіг вводяться нові матеріали, які значно доповнить багатогранність визначної особистості М.І.Пирогова, використовуються маловідомі архівні документи.

Певною новизною є і такий підхід, коли на основі комплексного аналізу всієї джерельної бази про діяльність М.І. Пирогова в Україні увиразнюється і поглиблено аналізується менш вивчена /ніж медична та педагогічна практика/ його громадсько-просвітницька діяльність. Постановка проблеми в даному ракурсі дозволяє розширити коло знань про под-

1. Інститут рукописів ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України.
-Ф. III, N6736; Ф. I. N29045 /Архів Грінченка/; Ф. III, N17809.

вишницьку реформаторську спрямованість передової інтелігенції 60-х років XIX століття.

Новизна дослідження бачиться і в тому, що відкинтий класовий підхід до оцінки діяльності історичної особи і її результати аналізуються з точки зору загальнолюдських цінностей. В діяльності М.І.Пирогова сфокусовані прогресивні демократичні, гуманістично-реформаторські і просвітницькі ідеї прогресивної інтелігенції вказаної доби.

Аналіз змісту найбільш результативної громадсько-просвітницької діяльності М.І. Пирогова в Україні /1856-1866рр./ дав можливість автору виділити чотири самостійних, і разом з тим взаємопов'язаних за своїм внутрішнім змістом, основних хронологічних періодів: перший - серпень 1856 - липень 1858 року; другий - липень 1858 - березень 1861 року; третій - травень 1861 - квітень 1862 року; четвертий - червень 1862 - квітень 1866 року.

Практичне значення дисертації, на думку автора, полягає в тому, що результати її можуть бути використані при підготовці робіт з історії культури та історії народної освіти України, а також в процесі викладання курсу історії України та історії народів Росії. Матеріали роботи можуть бути використані при розробці спеціальних курсів, присвячених окремим галузям науки, освіти, культури України, учителями у викладанні краєзнавства та українознавства у середній школі.

Наукова апробація проводилась на кафедрі загальної історії гуманітарних факультетів Київського університету імені Тараса Шевченка, кафедрі українознавства Уманського державного педагогічного інституту ім. П.Г.Тичини. Основні положення та висновки дослідження відображені в публікаціях

автора, а також у доповідях та повідомленнях на Всеукраїнських та вузівських конференціях.

Характер і завдання дослідження визначили зміст і структуру дисертаційної роботи, яка складається із вступу, трьох розділів, висновків, а також списку використаних джерел і літератури.

Основний зміст роботи.

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається її мета та завдання, аналізується історіографія проблеми і ступінь її розробки. Розглядаються методи дослідження, використані джерела, обґрунтовується наукова новизна.

У першому розділі - "Громадсько-просвітницька діяльність М.І.Пирогова як попечителя Одеського навчального округу /1856-1858рр./" - розкриваються історичні умови та обставини, які змусили геніального вченого корінним чином змінити вид своєї діяльності і перейти від науково-медичної до реформаторсько-педагогічної та громадсько-просвітницької праці. При цьому слід зазначити, що змістом його ідейного орієнтиру було прагнення до високих ідеалів, звернених у майбутнє, а суть його життєвої позиції полягала в адекватній співучасті у всіх змінах в суспільстві. Тому, збудивши появою своєї статті "Запитання життя" в 1856р. передову суспільну думку, він став не лише виразником загального бажання прогресивної інтелігенції піднести освіту в народі, а й сміливо ступив на шлях практичного втілення своїх ідей в Південноукраїнських землях, обійнявши в 1856 році посаду попечителя Одеського навчального округу. Будучи переконаним, що зміна суспільного устрою є лише справою "часу і промислу", а перебудова життя самої країни можлива при відповідних перетвореннях в освіті

і вихованні, він з великою пристрасстю взявся за цю нелегку справу, намагаючись докорінно змінити сам напрям попечительської діяльності - від поліційного наглядання і контролю за політичною лояльністю викладачів та учителів - до активної участі їх в реформуванні освіти, розвитку науки, вивченні історії та природи краю. При всьому цьому він надавав своїй діяльності особливого просвітницького, гуманістичного спрямування, через яке втілювалися його ідеали добра, людяності, євангелійської любові до ближнього.

Автором обґрунтовується положення про те, що саме М.І.Пирогову вдалося надати поступального руху в справі поширення освіти в Підденноукраїнських землях, залучити кращі наукові сили до вивчення історичного минулого краю, а також закласти основу для відкриття Одеського університету.

У другому розділі - "Роль М.І.Пирогова в реформуванні навчально-освітніх закладів Київського навчального округу /1858-1861рр./" - аналізується сутність дійсно реформаторської діяльності М.І.Пирогова, яка стосувалася вирішення в першу чергу найбільш актуальних питань різних ланок освіти в регіоні: підготовки учительських кадрів для шкіл та гімназій, професорсько-викладацьких кадрів для вищої школи, пошуку засобів поширення передових ідей та думок серед широкого кола освітянства та підвищення його кваліфікації, зміцнення матеріально-технічної бази навчальних закладів /особливо університету св.Володимира/, підвищення ролі педагогічних рад, вирішення питань стосовно стажування професорів та викладачів за кордоном, проведення заходів, що сприяли б демократизації освіти, особливо вищої, та об'єднання зусиль кращих науковців, розширення рамок для вступу бажаючих до університету, залучення до учительської діяльності жінок, поширення освіти

серед простого народу шляхом відкриття недільних шкіл.

Саме в період перебування М.І.Пирогова на посаді попечителя Київського навчального округу в умовах колонізаційної політики російського самодержавства щодо України він один з перших порушив своєю діяльністю питання про всенародню школу, про навчання рідною мовою, а своєю реформаторською діяльністю, направленою на демократизацію освіти, особливо вищої, сприяв формуванню молодій генерації української інтелігенції, яка, зростаючи на високих гуманістичних ідеалах "часів пироговських реформ", активно включилася в другій половині ХІХ століття в боротьбу за національно-культурне відродження України.

У третьому розділі - "М.І.Пирогов як мировий посередник і організатор підготовки молодих вчених /1861-1866рр./ - автором на основі широкого залучення архівних джерел робиться спроба показати як, пройнятий долею покривдженого селянства, М.І. Пирогов протягом 1861-1862рр. виконував обов'язки мирового посередника, неухильно керуючись при цьому загальнолюдськими принципами моральності. З 1862 по 1866 роки він знаходився у відрядженні в Гейдельберзі, де виконував доручення міністерства народної освіти як організатор підготовки молодих вчених до професорського звання. Своїм особистим прикладом служіння справі, ідеї, науці, він /за свідченням багатьох своїх вихованців/ був для них не формальним керівником, адміністратором, а "живим взірцем" і "втіленням ідеалом", провідником, носієм ідей, що базувалися на загальнолюдських пріоритетах соціальної справедливості, добра, милосердя, гуманізму.

За чотири роки керівництва М.І.Пироговим професорсь-

ком інституцій в ній було підготовлено більше 100 молодих науковців, серед яких чимало посланців з України здобули згодом вітчизняну та світову славу. Серед них: І.Мечніков, Л.Модзалевський, Г.Карпов, П.Степанов, А.Бабухін, М.Залеський, О.Веріго, О.Іванов, В.Бец, В.Дибковський та ін.

У висновках зроблені підсумки та узагальнено основні результати дослідження. Громадсько-просвітницька діяльність М.І.Пирогова є не що інше як результат пориву видатної особи зробити свій внесок в прискорення прогресивного руху об'єктивного суспільно-історичного процесу.

Будучи не просто попечителем, а ще й реформатором, і бачачи нові шляхи розвитку суспільства шляхом змін в освіті і науці, вирішенні багатьох громадських проблем, він докладав немало зусиль для реалізації своїх ідей, планів, постійно знаходячись в творчому пошуку, хоч це часто оберталось для "спального попечителя" невдоволенням властей і черговою відставкою від служби.

М.І.Пирогов був непересічною особистістю, в якій слово і діло, ідеал і втілення його завжди крокували поруч, а все, що він зробив для прогресу науки та освіти в Україні, визначалось не стільки його становищем попечителя, адміністратора, скільки його особистим талантом, благородністю і гуманністю.

Основні аспекти дисертаційного дослідження викладені в публікаціях автора:

1. Попечительство та науково-педагогічна діяльність М.І.Пирогова // Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи. 36 наукових праць. Вип. III. - Умань, 1994. - С.74-80.
2. М.І.Пирогов і Україна // Перша заочна наукова конференція з питань генеалогії і біографіки, присвячена 160-річчю з дня

народження О.М.Лазаревського. Тези повідомлень.-Вінниця, 1994.-С.26-28 /у співавторстві з Кузнець Т.В./.

3. До питання про науково-педагогічну діяльність М.І.Пирогова// Творці історії краю. Духовне відродження Поділля.

Всеукраїнська науково-практична конференція.- Кам'янець-Подільський, 1994.-0,25 др.арк.

4. М.І.Пирогов як фундатор народних недільних шкіл// Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: Науковий збірник, присвячений 400-річчю від дня народження Богдана Хмельницького /Ред.кол.: Баженов А.В. /відп.ред/, Баженова С.Е., Винкур І.С., Костриця М.Ю. та ін./.-Кам'янець-Подільський: Доля, 1995.-С.131-133.

5. М.І.Пирогов про розвиток вищої освіти на Україні в середині XIX століття// Проблеми підготовки вчителя національної школи. Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Уманського державного педагогічного інституту імені П.Г.Тичини.-Умань, 1995.-0,1 др.арк.

Голобородько В.М. Общественно-просветительская деятельность Н.И.Пирогова в Украине (август 1856 - апрель 1866)

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - история Украины. Киевский университет имени Тараса Шевченко. Киев. 1996.

Защищается текст диссертации, в котором на основе многообразных источников рассматривается общественно-просветительская деятельность Н.И.Пирогова в Украине в период с августа 1856 по апрель 1866 года. Освещён широкий круг проблем, раскрывающих сущность общественной и просветительной

деятельности великого гуманиста в Украине, его роль в развитии университетского, высшего медицинского образования и подготовке молодых учёных за границей.

Goloborodko V.M. The public and educational activities of N.Pirogov in Ukraine (August of 1856 -April of 1866)

The thesis presented for academic degree of candidate of historical sciences of Ukraine. Kijiv. Taras Shevchenko University. Kijiv. 1996.

The text of the thesis is based on various sources and is devoted to the public and educational activities of N.Pirogov in Ukraine within a period from August of 1856 till April of 1866.

A number of problems dealing with the essence of the public and educational activities of the great humanist in Ukraine, his role in the development of university training young scientists abroad have been under investigation in the given thesis.

Ключові слова: Пирогова Микола Іванович, громадсько-просвітницька діяльність, попечительство, реформаторська діяльність.

Зак.35.25.06.1996р. тираж 100 УГПІ,
лабораторія інформатики, вул.К.Маркса,2.

4387 98

AB 35.403

1978-01-01
1978-01-01